

İmâmiyye Şîası'nın Kırâatlere Yaklaşımı: Tûsî-Tabersî Örneği*

Approaches of Imâmî Shî'ite to Qirâ'ahs: The Case of Tûsî-Ṭabarsî

Süleyman Yıldız¹

*Bu çalışma 23.07.2019 tarihinde sunduğumuz İmâmiyye Şîası Tefsirlerinde Kırâat Olgusu: Tûsî ve Tabersî Örneği (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019), başlıklı doktora tezinden derlenerek hazırlanmıştır.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Süleyman Yıldız (Öğr. Gör. Dr.), İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmî Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: suleyman.yildiz@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7521-6258

Başvuru/Submitted: 01.02.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested: 29.02.2020
Son Revizyon/Last Revision Received: 04.03.2020
Kabul/Accepted: 05.03.2020

Atıf/Citation: Yıldız, Süleyman. İmâmiyye Şîası'nın Kırâatlere Yaklaşımı: Tûsî-Tabersî Örneği. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 10/1, (Mart 2020): 43-64.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2020.683321>

ÖZ

Bu makalede, klasik dönem İmâmiyye Şîası'nın önemli müfessirlerinden olan Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) *et-Tibyân fî tefsiri'l-Qur'ân*'i ile Ebû Ali Hasan et-Tabersî'nin (ö. 548/1153) *Mecma'ul-beyân fî tefsiri'l-Qur'ân* adlı eserinden hareketle özelde Tûsî ve Tabersî'nin, genelde İmâmiyye Şîası'nın kırâatlere yaklaşımları incelenmiştir. Bu bağlamda müelliflerin ahruf-i seb'a, kırâatlerin menşei ve kırâatlerde tevâtür meselesine yönelik bakışları, kırâatleri kabul kriterleri ve tercih ettikleri kırâatler çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Makelede, Tûsî'nin *et-Tibyân*'i ile Tabersî'nin *Mecma'ul-beyân*'ı baştan sona taramaya tabi tutularak, yukarıda işaret edilen konular ve meseleler izah edilmeye çalışılmıştır. İnceleme çerçevesinde genel hatlarıyla erken dönem ve son dönem İmâmiyye Şîası müelliflerinin görüşlerine de yer verilmiş, böylelikle İmâmiyye'nin kırâatler konusunda benzer görüşe sahip olup olmadığının tespiti yapılmıştır. Genelde İmâmiyye, özelde Tûsî ve Tabersî'nin birçok meselede Ehl-i sünnet kaynaklarına atıfta bulunmaları sebebiyle çalışmada Sünnî literatürdeki bilgilere de baş vurulmuş, ele alınan konular mukayeseli bir şekilde işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, imâmiyye şîası, tûsî-*et-tibyân*, tabersî-*mecma'ul-beyân*, yedi harf, tevâtür

ABSTRACT

This article is an attempt to examine the approaches of the Imâmî Shî'ite towards qirâ'a (recitation) in general and Tûsî and Tabarsî in particular, by largely drawing from two important mufassir of the classical period of the Imâmî Shî'ite and their works. These works include *'At-Tibyân fî tafsîr al-Qur'ân*' of Abû Ja'far at-Tûsî (d. 460/1067) and *'Majma'ul bayân fî tafsîr al-Qur'ân*' of Abû Ḥaşan at-Ṭabarsî (d. 548/1153). In this context, the main scope of this article aims to cover the opinions of the above-mentioned scholars regarding al-ahruf es-sab'a (seven letters), the origins of the qirâ'ahs, their views on the problem of tavâtür (authentically wide-spread), conditions of accepting, scrutinizing of the qirâ'ahs and, finally, the favoured qirâ'ahs which they employed. Throughout the study, *at-Tibyân* of Tûsî and *Majma'ul bayân* of Ṭabarsî were scanned in their entirety in order to properly deal with the problems and questions mentioned above. In addition to this, the ideas of scholars who are placed

at the early and late periods of the imâmi Shî'ite have been included in order to see and determine whether they had any common opinions in their approaches to *qirâ'a* or not. The classical Sunni (Orthodoxy) literature is also examined comparatively because both Imâmi Shî'ite in general and Tûsî and Tabarsî in particular seem to give reference to Sunni sources on many occasions.

Keywords: Recitation (*qirâ'a*), the imâmi shî'ite, tûsî- *at-tibyân*, tabarsî- *majma'u'l-bayân*, the seven letters (al-ahrufu's-seb'a), tawâtur

EXTENDED ABSTRACT

This article seeks to answer the question of how the Imâmî Shî'ite approached *qirâ'â* (recitation) -especially in regard to exegetical studies- in its classical period. In order to do this the study takes two prominent scholars who were seen as authorities in the field, namely aṭ-Ṭûsî (d. 460/1067) and aṭ-Ṭabarsî (d. 548/1153). In this context, the scope of this study aims to include the opinions of the above-mentioned scholars regarding aḥruf al-sab'a (seven letters), the origins of the *qirâ'â*hs, their views on the problem of tawâtur (authentically wide-spread), conditions of accepting, scrutinizing of the *qirâ'â*hs and, finally, the preferred *qirâ'â*hs they employed.

Ṭûsî and Ṭabarsî are seen as the two most prominent scholars of the classical period of Imâmî Shî'ite. Both *at-Tibyân* of Ṭûsî and *Majma'ul bayân* of Ṭabarsî, which mostly took the former as the reference point regarding method, are seen as the first moderate exegetical studies that are centered on the 'uṣûl/dirâyah method within the tradition.

Both Ṭûsî and Ṭabarsî undertook different approaches in a number of matters compared to the early Shite exegetical scholars, primarily regarding their approach towards the *qirâ'a*. Moreover both paved the way for a transformation within the discourse. Examples of some components of this transformation pioneered by the above-mentioned two scholars include a strong denial of the idea put forward by the early Akhbârî Shî'ite exegetical scholars stating that the verbal recitation of muṣḥaf was distorted, and abandoning the use of extreme utterances and narrations that include defamation and despising of the first three caliphs and some companions. In addition, a philological examination of a number of verses of the Qur'ân, use of classical Arabic poetry, and conjunction by muṣḥaf are a few examples of how both scholars were in line with the commentaries of classical exegetical scholars of ahl al-Sunna.

One of the issues greatly emphasized by both Ṭûsî and Ṭabarsî is the problem of al-aḥruf al-sab'a (seven letters) which is seen as the base for the origination of recitations. Not only Ṭûsî, but also Ṭabarsî summarized the common understanding of narrations and ḥadîth within the Shî'ite discourse of the past and of their time regarding al-ahrufu's-sab'a as follows: "The Qur'ân was revealed to one Prophet, on one letter." Moreover, they did not stay aloof to a number of narrations, referred to as "âmma", which comes through the channel of ahl al-Sunna, and therefore they regarded them as falling within the genus of khabar al-wâhid by also stating that they found the idea of "seven different recitations forms" as compatible.

Both Ṭûsî and Ṭabarsî seem to have failed to bring about a clear and distinct explanation regarding the authenticity of the recitations. However, the fact that their placement of some

recitations, of which ahl al-Sunna is regarded as falling within the category of saḥīḥ/mutawātir (authentic), into categories of dhāif (weak), shadh (uncommon), and further as mistaken, seems to be a good indicator of the fact that they have considered these recitations not to be mutawātir. In addition to this, their statement that these recitations were both premised, and hence they were in circulation among the recitators of Imamite Shi'te, shows that there did not exist a biased approach towards different recitations at the time.

This study will demonstrate that the scholars held the criteria of “compatibility with Arabic language, correctness in terms of meaning, suitability to the writing style of mushaf, and common usage among Muslims” as the main grounds for determining the authentic recitations. Although, these conditions are not found altogether in scholars’ works, it is still possible to draw a general principle from the explanations they made at different times and in different places.

When it comes to choosing one recitation over another, both Ṭūsī and Ṭabarsī held that they were not content with the way in which the leaders of the prominent sects gave permission to conducting different recitations which were in circulation among the reciters, and they also objected to reducing the recitations to a single style and praising it. By way of reflection, in their works they tried to maintain an equal distance between all the recitations that existed within the qirā’at al-sab‘a and qirā’at al-aṣḥara. Although in exegesis and preference the dominance of the Ḥafs narration which stretches through the channel of ‘Āṣim (d. 127/745) is notable, they sometimes applied criticism towards some recitations within the Ḥafs (d. 180/796).

It should not come as a surprise that both Ṭūsī and Ṭabarsī, who shared close and complementary opinions, engaged somehow in a slightly different methodology compared to the scholars who are placed within the Sunni discourse. However, it is of great significance that both Ṭūsī and Ṭabarsī used the reference sources of Sunni scholars. The attempts of both scholars in the late period (20th century and onwards) in Sunni-Shite dialectic is called the taqrīb’ul madhāib approach and shall be seen as a significant factor. Indeed, some sources are mentioned by Ṭūsī’s *al-Tibyān* and Ṭabarsī’s *Majma’ul-bayān* as being the first works written within the scope of taqrīb (disclosing). It might be for this reason that Ṭūsī and Ṭabarsī dealt with a number of matters, primarily the problem of recitation, which were either ignored or only lightly touched upon by the Shite scholars.

Giriş

Tûsî ve Tabersî klasik dönem¹ İmâmiyye Şîası'nın en önemli müfessirlerindedir. Tûsî'nin *et-Tibyân*'ı ile Tâbersî'nin, büyük ölçüde *Tibyân*'ın yöntemini takip ederek telif ettiği² *Mecma' u'l-beyân*'ı, İmâmiyye tefsir geleneğinde usûlî/dirâyet merkezli yazılan³ ilk mutedil tefsirler olarak zikredilmektedir.⁴

Tûsî ve Tabersî mütেকaddimûn⁵ Şîî müfessirlerinden başta kırâat olmak üzere birçok meselede farklı yaklaşımlar sergilemişler, İmâmiyye tefsir geleneğinde etkili bir dönüşümün öncüleri olmuşlardır. İmâmiyye tefsir geleneğinde özellikle Tûsî ve Tabersî'nin başlatmış oldukları dönüşüm sürecinin temel göstergeleri olarak bir yönüyle kırâatlarla de bağlantılı olan ve ilk dönem ahbârî müfessirlerince dile getirilen mushafın lafzî anlamda tahrif edildiğine yönelik iddiaların şiddetli bir şekilde reddedilmesi, ilk üç halife ve bazı sahabilere yönelik tahkir ve tezyife dayalı aşırı yorum ve haberlerin terk edilmesi zikredilebilir. Bunun yanı sıra, kırâatler bağlamında birçok âyetin filolojik tahlil, şiirle istişhâd, mushafı irtibat gibi çeşitli açılardan Ehl-i sünnet müfessirlerinin yorumlarıyla büyük ölçüde örtüşür biçimde ele alınması,⁶ başta Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Hz. Âişe (ö. 58/678) olmak üzere Şîa'nın genel olarak mesâfeli yaklaştığı sahabilerin kırâat ve rivâyetlerine de yer verilmesi bu dönemin bâriz özellikleri olarak sıralanabilir.

- 1 İmâmiyye Şîası'nın tefsir tarihinin geçirdiği evreler Ahbârîlik ve Usûlîliğin baskın olarak hüküm sürdüğü dönemler dikkate alınarak şu şekilde tasnif edilmiştir: 1. İlk dönem yahut birinci rivâyet dönemi (hicrî 4. asıra kadar); 2. Orta/klasik dönem yahut birinci dirâyet dönemi (hicrî 5 ve 10. asır); 3. Geç dönem yahut ikinci rivâyet dönemi (hicrî 11 ve 12. asır); 4. Son dönem ya da ikinci dirâyet dönemi (hicrî 13 ve 15. asır). (Bu evrelerle ilgili kategorizasyon için bk. Aslan Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 13-24.
- 2 Tabersî, Tûsî'nin *et-Tibyân*'ına atıfta bulunmak suretiyle, *et-Tibyân* tefsirinin kendisi için bir kılavuz olduğunu, kendisinin de onun izlediği yöntemi takip ettiğini belirtmiştir. Bk. Ebû Ali Hasan b. Fazl et-Tabersî, *Mecma' u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, thk. Lecne mine'l-muhakkıkîn (Beyrut: Müessesetü'l-A'lâ, 1415/1995), 1/11-12.
- 3 İmâmiyye Şîası'nda, diğer şer'î ilimlerde olduğu gibi, tefsirde de iki farklı yaklaşım söz konusu olmuştur. Bunlar ahbârî/rivâyetçi yaklaşım ve usûlî/dirâyetçi yaklaşım olarak adlandırılmışlardır. İmâmiyye Şîası'ndaki ahbârî ekolüne mensup müfessirlerin ortak noktaları, Kur'an'ı anlama ve yorumlamada en önemli ve muteber kaynağın imâmlardan sâdir olan rivâyetler olduğunu düşünmeleri ve Kur'an'ı yorumlamada rivâyet merkezli bir yaklaşım ortaya koymalarıdır. Usûliyye ekolüne mensup müfessirlerin ortak noktaları ise, Kur'an'ı anlama ve yorumlamada aklî istidlâlî ön planda tutmaları, dolayısıyla dirâyet merkezli bir yaklaşım sergilemeleridir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Ekber Babaî, *Tefsir Ekolleri*, çev. Kenan Hamurcu (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014), 1:297; Metin Yurdagör, "Ahbârîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 1/490-491.
- 4 Bazı kaynaklar Tûsî'nin *et-Tibyân*'ı ile, Tâbersî'nin *Mecma' u'l-beyân*'ını, sonraki dönemlerde (XX. yy) *takrîbü'l-mezâhib* diye adlandırılan ve Sünnî-Şîî yakınlıkla faaliyetlerini çağrıştıran ilk eserler olarak zikretmişlerdir. Bk. Nâsir b. Abdillâh el-Gıfârî, *Mes'elütü't-takrîb* (Riyâd: Dâru Taybe, 1413/1993), 2/148-149; İlyas Üzüm, "Takrîbü'l-Mezâhib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 29/467-469.
- 5 Şîî gelenekte genellikle Şeyh Tûsî'ye (ö. 460/1067) kadar olan dönem "mütেকaddimûn", sonrası ise "müteahhirûn" olarak sayılmaktadır. Bk. Cafer Sübhânî, *Külliyâtü'l-ilmî'r-ricâl* (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1428/2007), 153-154.
- 6 Mustafa Öztürk, "Şîî İmâmî Kültürünün Genel Karakteristikleri", *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, ed. Bilal Gökçür vd. (Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2010), 262.

Kırâatleri temellendirme ve anlamlandırmada, Sünnî ekolde yer alan müfessirlerle büyük oranda yakın bilgiler veren Tûsî ve Tabersî'nin,⁷ yedi harf, kırâatlerde tevâtür meselesi ve tercih ettikleri kırâatler konusunda da benzer yaklaşımı sergileyip sergilemedikleri merak konusudur. Bu makalede, İmâmiyye Şîası'nın tefsir sahasında iki otoritesi kabul edilen Tûsî ve Tabersî'nin zikri geçen konulardaki görüşlerine yer verilecektir. Müelliflerin, ilgili konulara yönelik yaklaşımları ortaya konulurken okuyucuya mukayese imkânı sağlaması açısından mütekaddimûn ve müteahhürün Şîî kaynaklarının yanı sıra, Ehl-i sünnet kaynaklarındaki bilgi malzemelerine de başvurulacaktır. Tûsî⁸ ve Tabersî⁹ hakkında gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazılarına konuyla irtibatlı olan yerlerde atıfta bulunulacaktır.

1. “Yedi Harf” Meselesi

Kırâatlerin menşeinin de kendisine dayandırıldığı en önemli tartışma konularından biri, ahruf-i seb'a (yedi harf) meselesidir. Mânâ ve mefhumunun neyi ifade ettiğine yönelik tam bir mutabakat sağlanamamakla birlikte, Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunluğuna göre Kur'an yedi harfle indirilmiştir. Ancak İmâmiyye Şîası, genel anlamda bunu reddetmiştir. Çalışmanın bu bölümünde konunun anlaşılmasına yardımcı olması açısından öncelikle aralarında Buhârî,

-
- 7 Burada gerek Tûsî ve Tabersî'nin gerekse diğer Sünnî müfessirlerin, kırâatleri temellendirme ve anlamlandırmada başvurmuş oldukları temel referans kaynaklarının ortak olmasının etkisi büyüktür.
- 8 Tûsî'nin özellikle *et-Tibyân* adlı tefsiri bağlamında tespit edebildiğimiz yurt dışı ve yurt içi çalışmaların bazıları şu şekildedir: Hudayyar Ca'fer, *eş-Şeyhu'l-Tûsî müfessiran* (Kum: Defteri Tebliğâtî İslâmî Merkezü İntişârât, 1387); Kâsîd Yâsir ez-Zeydî, *Menhecû 'ş-Şeyh Ebî Cafer et-Tûsî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-Kerîm: Dirâse Lugavîyye-Nahvîyye-Belağîyye* (Bağdat: Beytü'l-Hikme, 2004); Ekber İrânî Kumî, *Rûş-i Şeyh Tûsî der tefsiri'l-Tibyân* (Tahrân: Hâne-i Kitâb, 2011); Recep Demir, *Kur'an'ın Şîî Yorumu: Ebû Cafer et-Tûsî Örneği* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2016); Recep Turan, *Ebû Cafer et-Tûsî'nin Tefsirinde Nesh* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Hüseyin Topal, *Tûsî ve Kur'an İlimlerine Yaklaşımı* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018); Amir Kahayev, *Ebû Cafer et-Tûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Usûlü Fıkıhla İlgili el-Udde Eserinde Delil Anlayışı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Abdullah Kahraman, “Sünnî-Şîî Usûl Polemiği (Tûsî Örneği)” *Marife* 5/3 (2005), 213-232; Sefanur Çelikleş, *Ebû Cafer et-Tûsî'nin et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'ân Adlı Tefsirinde Kıraat Tercihlerinin Âyetlerin Yorumlamasındaki Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).
- 9 Tabersî'nin *Mecma'ul-beyân* adlı tefsiri üzerine tespit edebildiğimiz çalışmaların bazıları şu şekildedir: Hüseyin Kerîmân, *Tabersî ve Mecma'ul-beyân* (Tahrân: Danîşgâh-ı Tahrân, 1382/1962); Muhammed Takiyyü'l-İrânî, *eş-Şeyh Tabersî ve ârâü'n-nahvîyye min hîlâli kitâbi Mecma'ul-beyân* (İran: y.y., 1400/1980; Cafer Subhânî, *eş-Şeyh et-Tabrâsî ve imâmü'l-müfessirin fi'l-karnissâdis: Hayâtühü ve âşâruhü* (Kum: Muesse İmâm Sadık, 1382/2003); Nâsir Kâzım Sirâcî, *et-Tabersî ve menhecühü fi'l-tefsiri'l-lügavî* (Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 2000); Musa K. Yılmaz, *Tabersî ve Tabatabaî'de İmâmiyye Tefsiri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015); Süleyman Narol, *Şîî Bir Müfessir Olarak Tabersî'nin İtikâdî Konulara İlişkin Görüşleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004); Abdülkerim Çelik, *Râzî'nin Mejâtiühü'l-Gayri Adlı Tefsiri İle Tabersî'nin Mecme'u'l-Beyân Adlı Tefsirinde Takiyye Kavramı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Ramiz Memmedov, *Tabersî'nin Mecme'u'l-Beyân'ında Hz. Peygamber'i İkaz Eden Âyetlerin Yorumu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Mustafa Şentürk, *Kur'an'ın Sünnî ve Şîî Yorumu: İbn Atiyye ve Tabersî Örneği* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010).

Müslim ve Tirmîzî'nin de bulunduğu hadis kitaplarında geçen en meşhur rivâyet nakledilecek, ardından Ehl-i sünnet âlimlerinin genel yaklaşımları aktarılacaktır. Sonrasında ise başta Tûsî ve Tabersî olmak üzere İmâmiyye Şîası'nın konu ile ilgili tutum ve eleştirilerine yer verilecektir.

Yedi harfle ilgili en meşhur rivâyet, Hz. Ömer ile Hişâm b. Hakîm (ö. 15/636'dan sonra) arasında cereyân eden bir hadisede geçmektedir. Olay Hz. Ömer'in dilinden şu şekilde aktarılmaktadır: “Allah Resûlü henüz hayatta iken, Hişâm b. Hakîm'i Furkân sûresini kırâat ederken dinledim. Okuyuşuna dikkat kesildim ve baktım ki sûreyi Resûlullah'ın bana okuttuğundan farklı şekilde okuyor. Neredeyse namaz esnasında yakasına yapışacaktım. Selam verene kadar kendimi zor tuttum, namazını tamamlar tamamlamaz yakasına yapıştım ve “Okuduğun bu sûreyi sana bu şekilde kim öğretti?” dedim. “Resûlullah öğretti” dedi. “Yalan söylüyorsun. Bu sûreyi Resûlullah bana farklı bir şekilde okuttu” dedim. Onu çekip Allah Resûlü'nün huzuruna çıkardım. “Yâ Resûlallah! Bu adamın Furkân sûresini senin bana öğrettiğinden farklı okuduğunu duydum” dedim. Bunun üzerine Allah Resûlü, “Bırak onu ey Ömer!” dedi. Sonra Hişâm'a dönerek: “Oku, ey Hişâm!” dedi. Hişâm, benim kendisinden işittiğim şekilde okudu. Allah'ın Resûlü: “Sûre böyle nâzil oldu”, diye buyurduktan sonra “sen oku, ey Ömer!” dedi. Ben de Allah Resûlü'nün bana okuttuğu şekilde okudum. Bunun üzerine Allah Resûlü “Şüphesiz bu Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur, ondan kolayınıza geleni okuyunuz!” dedi.¹⁰

Yukarıda en meşhur olanına işaret edilen hadis ve bu meyanda bizlere ulaşan benzer hadislerden hareketle, Ehl-i sünnet âlimleri, -kırâatte bir kolaylık ve genişlik sağlamak üzere Kur'ân'ın yedi harf üzere vahyedildiği konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak burada geçen yedi harfin neye işaret ettiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Âlimlerin çoğunluğu, kabul gören kırâat vecihlerinin sayısının özellikle hadiste geçen “yedi” sayısı ile mahdud olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu yedi kırâat tarzını açıklama, tanımlama ve örneklendirmede birbirinden ayrılmışlardır.¹¹

1.1. Tûsî ve Tabersî Öncesi “Yedi Harf” Anlayışı

İlk dönem Şîî kaynaklarında, Kur'ân'ın hem yedi hem de tek harf üzere nâzil olduğuna yönelik farklı rivâyetler bulunmaktadır.

- 10 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Zühre b. Nasr (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), “Husûmât”, 4; “Fadâilü'l-Kur'ân”, 5; Ebû'l-Hüseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, t.y.), “Salâtü'l-misâfirin”, 270; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmîzî, *Sünenü'l-Tirmîzî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Şirketü Mektebe, 1395/1975), “Kırâât” 2. Ahruf-i Seb'a hadislerinin tahric ve değerlendirmesi için bk. Emin Aşikkutlu, “Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisleri (Tahric, Tahsil ve Değerlendirme)”, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları: Kıraat İlmi ve Problemleri-IV* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2002), 43-106.
- 11 Ahmed Aliyyü'l-İmâm, *Tarih ve Dilbilimi Kaynakları Işığında Kur'an'ın On Kıraati*, çev. Süleyman Gündüz (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2010), 32. Ahruf-i seb'a hakkında telif edilen eserlerin bir kısmı için bk. Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Ahrufu's-seb'a li'l-Kur'ân*, thk. Abdülmüheymin Tahhân (Cidde: Dâru'l-Menâr, 1997); Ebû'l-Fazl Râzî, *Me'âni'l-Ahrufi's-seb'a*, thk. Hasan Ziyâeddin İtr (Dimaşk: Dârü'n-Nevâdir, 2012/1433); Hasan Ziyâeddin İtr, *el-Ahrufu's-seb'a fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve menziletü kırae minhâ* (Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1988/1409. Yedi harf konusunda yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, 2. Baskı (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 22-25.

Kur'ân'ın yedi harf üzerine nâzil olduğuna dair dört rivâyet zikredilmektedir. Bunların ikisi ilk dönem İmâmiyye Şîası'nın Ahbâriyye ekolünün önemli isimlerinden olan Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) *Kitâbu'l-Hişâl* adlı eserinde yer almaktadır.

a. Şeyh Sadûk → Muhammed b. Yayhâ es-Seyyâfi → Hammâd b. Osman → İmâm Ca'fer es-Sâdık kanalıyla şu rivâyet nakledilmiştir: “Kur'ân yedi harf üzere vahyedilmiştir ve her imamın en az yedi vecihte fetvâ vermesi gerekmektedir.”¹²

b. Şeyh Sadûk → Ahmet b. Hilâl → İsâ b. Abdullah el-Hâşimî → o da babaları kanalıyla Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: Allah tarafından bana bir elçi geldi ve şöyle dedi: “Rabbim sana Kur'ân'ı tek harf üzere okumanı emrediyor.” Ben ise, “Ey Rabbim, ümmetim için bunu genişlet!” diye talepte bulundum. “Öyleyse Rabbim sana Kur'ân'ı yedi harf üzere kırâat etmeni emretmektedir.” dedi.¹³

c. Muhammed b. Saffâr → Cemîl b. Derrâc → Zürâra → Muhammed el-Bâkır'dan şöyle bir rivâyette bulunmuştur: “Kur'ân'ın tefsiri yedi harf/vecihle mümkündür. Onlardan bir bölüm yapılmış, bir bölümü ise henüz yapılmamıştır. Onların hepsi imamların bilgisi dahilindedir.”¹⁴

d. Muhammed b. İbrâhim Nûmânî → Hz. Ali'den şöyle bir rivâyette bulunmuştur: “Kur'ân yedi bölüm şeklinde nâzil olmuştur. Onlardan her biri kâfidir, şâfidir. Bunlar, emirler, yasaklar, terhib, terğib, cedel, mesel ve kıssalardır.”¹⁵

İlk dönem Şîî hadis kaynaklarında, ahruf-i seb'â'yı reddeden ve Kur'ân'ın tek harf üzere nâzil olduğunu haber veren iki rivâyet nakledilmiştir. İmâmiyye'nin muteber hadis kaynaklarının ilki olarak kabul edilen *el-Kâfi* adlı eserde geçen bu rivâyetlerden birisi, İmâm Muhammed Bâkır'a, diğeri ise Ca'fer es-Sâdık'a dayandırılmaktadır.

a. Küleynî, Huseyn b. Muhammed → Ali b. Muhammed → Veşşâ → Cemîl b. Derrâc → Muhammed b. Müslim → Zürâre b. A'yen (ö. 150/767) → Muhammed Bâkır isnâdıyla şu şekilde bir rivâyet nakleder: “Şüphesiz Kur'ân tektir ve bir olan (Allah) katından nâzil olmuştur. Fakat ihtilaf râvîler sebebiyle ortaya çıkmıştır.”¹⁶

b. Yine Küleynî, Ali b. İbrâhim → babasından → İbn Ebû Umeyr → Ömer b. Üzeyne → Fudayl b. Yesâr kanalıyla başka bir rivâyet daha nakleder: “Fudayl b. Yesâr İmâm Ca'fer

12 Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Kitâbu'l-Hişâl*, thk. Ali Ekber el-Ğifârî (Kum: Dâru't-Taâruf, 1403/1982), 358. Ayrıca bk. Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd fi'ulûmi'l-Şur'ân* (Beyrut: Dâru't-Ta'ârufi li'l-Matbûât, 1432/2011), 2/83.

13 Şeyh Sadûk, *Kitâbu'l-Hişâl*, 358. Hâdî Ma'rifet'e göre, bu hadiste geçen “harf” kelimesinin çoğulu olan “ahruf” kelimesi muhtelif Arap lehçelerini ifade etmektedir. Nitekim Ehl-i sünnet kaynaklarında da bu şekilde yorumlanmıştır. Yani Allah Kur'ân'ın çeşitli Arap lehçeleriyle okunması hususunda bir kolaylık, genişlik ruhsatı vermiştir. Bk. Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/83.

14 Muhammed b. Hasan el-Kummî, *Başâru'd-deracât*, tsh. Mırza Muhsin (Tahran: Menşûrâtü'l-Alemî, t.y.), 216.

15 Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Biğârü'l-envâr* (Beyrut: Muessesetü'l-Vefâ, 1403/1983), 90/4.

16 Muhammed b. Ya'kûb el-Küleynî, *Furû'u'l-kâfi*, nşr. Âli Ekber el-Gıfârî (Tahran: Dâru'l-Kütübü'l-İslâmiyye, 1968), 2/630

es-Sâdık'a sorar: 'İnsanlar Kur'ân'ın yedi harf üzere inzâl olduğunu iddia ediyorlar.' Ca'fer es-Sâdık ise, 'Allah Teala'nın düşmanları yalan söylüyorlar. Şüphesiz Kur'ân tek (mabut) tarafından tek harf üzere indirilmiştir.' demiştir.¹⁷

Ahruf-i seb'a'ya yönelik hadisler Şîî âlimler tarafından tetkik edilmiş, sonuç olarak Kur'ân'ın tek harf üzere indiğini bildiren rivâyetler sahih ve ihticâca elverişli görülerek makbul çerçevesinde değerlendirilmiştir.¹⁸ Kur'ân'ın yedi harf üzerine indiğini bildiren hadisler ise rivâyet zincirinde bulunan şahısların meçhul, gulâta meyyâl, din yönünden zayıf kişiler olduğu varsayılarak merdûd addedilmiştir. Ayrıca onlar, bu rivâyetlerin hiçbirinin yedi kırâatin câiz olacağına yönelik bir delil ve kanıt niteliği taşıyamadığını söylemişlerdir.¹⁹

1.2. Tûsî ve Tabersî'nin Yedi Harf Anlayışı

Tûsî ve Tabersî'nin konuyla ilgili görüşlerine gelince, her iki müellif de eserlerinin mukaddimesinde ahruf-i seb'a meselesine temas etmişlerdir. Tûsî ve Tabersî gerek kendi dönemlerinde gerekse önceki dönemlerdeki İmâmiyye Şîası'nın ahruf-i seb'a anlayışını özetlemişlerdir. Tûsî, "Mezhepdaşlarımız nezdinde kabul görüp rivâyet ve hadis geleneğimizde yaygın olan anlayış şudur ki: Kur'ân tek nebiye, tek harf olarak nâzil olmuştur. Şu kadar var ki onlar kârifler arasında mütedâvil olan okuyuşları câiz olarak görmüşler; kişinin istediği kırâati seçme hususunda muhayer olduğu yönünde görüş birliğine varmışlardır"²⁰ şeklinde bir görüş ortaya koymuştur. Tabersî ise "İmâmiyye Mezhebi'nin ahbârında kabul gören anlayış, Kur'ân'ın tek harf üzere indiği yönündedir" şeklinde benzer bir açıklamaya yer vermiştir.²¹

Sonrasında her iki müellif de "muhâlif" yahut "âmme" diye işaret ettikleri Ehl-i sünnet'in ahruf-i seb'a konusundaki "Kur'ân yedi harf üzerine nâzil olmuştur, hepsi şâfidir, kâfidir."²² "Kur'ân yedi bölüm (bâb) üzere indirilmiştir."²³ şeklindeki bazı rivâyetlerine yer vermişlerdir.²⁴ Her iki müellife göre, bu hadislerin te'vili hususunda Ehl-i sünnet âlimleri ihtilâf etmişlerdir.

a. Ehl-i sünnet'ten bir grup, ahruf-i seb'a ifadesinin, Kur'ân'da bulunan yedi farklı mâna ve hükme işaret ettiğini söylemişlerdir. Bunlar emir, nehiy, va'd, vaîd, cedel, kasas ve emsaldir. Yahut emir, nehiy, haram, helal, muhkem, müteşâbih ve emsâldir. Yahut emir, zecr, teşvik, tehdit, cedel, kasas ve meseldir.²⁵

b. Bir diğer grup ise ahruf-i seb'a ifadesinin zâhirî mânasını dikkate alarak yedi farklı lafız olarak yorumlamışlardır. Burada üç önemli görüş ortaya çıkmıştır:

17 Küleynî, *Furû' u'l-kâfi*, 2/630. Ayrıca bk. Habibov, *İlk Dönem Şîî Tefsir Anlayışı*, 143.

18 Mustafa Öztürk, "İmâmiyye Şîası'nın Kırâat ve Ahruf-i Seb'a Anlayışı", *Marife* 13/3 (2008), 142.

19 Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd*, 83-84.

20 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/7.

21 Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 1/38.

22 Bk. Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, ts.), 6/142.

23 Bk. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 8/115.

24 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/7; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 1/38.

25 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/7; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 1/39.

1. Bir görüşe göre yedi harf, haram ve helâl yönünden hükmü değiştirmeyen, “هلم”, “اقبل”, “تعالم” gibi bir kelimenin aynı anlamını ifade eden yedi farklı vechidir. Sahabe, İslâm’ın ilk dönemlerinde, bir kolaylık ruhsat olmak üzere, kendi dillerinde okuma hususunda muhayyer bırakılmışlardı. Daha sonra ise onları sınırlandırmaya icmâ ettiler, bu icmâları değişik okuyuşları terk etme hususunda da delil teşkil etti.²⁶

2. Diğer bir görüşe göre Kur’ân yedi fasih kabilenin lehçesi üzerine inmiştir. Dolayısıyla yedi harf Kur’ân’da müteferrik olarak bulunan, yedi fasih kabilenin lehçesini ifade etmektedir. Onlara göre Kur’ân’da bir kelimenin yedi vechi ile okunduğu vâki değildir. Nitekim bu görüşü tercih edenlerden birisi de Taberî’dir (ö. 310/923).²⁷

3. Bu husustaki son görüş “kırâat farklılıkları ile ortaya çıkan yedi farklı vecih” şeklindeki yaklaşımdır. Bu yedi vecih şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

Birincisi: Kelimenin i‘rabında yahut harekesinde ortaya çıkan, ancak resm-i hatta ve mânada herhangi bir değişikliğe yol açmayan, (بِالْبُحْلِ/بِالْبُحْلِ)²⁸; (مَيْسِرَةٌ/مَيْسِرَةٌ)²⁹; (مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ)³⁰ şeklindeki farklılıklardır.³¹

İkincisi: Kelimenin i‘rabında yahut harekesinde ortaya çıkan, resm-i hatta herhangi bir değişikliğe yol açmamakla birlikte, kelimedeki farklı mânalar ortaya koyan, (إِذْ تَلَقَوْهُ/إِذْ تَلَقَوْهُ)³² örneğindeki gibi kırâatlerdir.³³

Üçüncüsü: Kelimedeki bir harfin başka bir harfle yer değiştirmesi şeklinde ortaya çıkan, resm-i hatta ve i‘rabda herhangi bir değişiklik olmamakla birlikte anlamın değiştiği kırâatlerdir. “يَقْضِي الْحَقَّ” kelimesinin³⁴ “تُنْشِرُهَا” şeklinde okunması; yine “يَقْضِي الْحَقَّ” kelimesinin³⁵ “يَقْضِي الْحَقَّ” şeklinde okunması buna örneklerdir.³⁶

26 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/7; Tabersî, *Mecma‘u'l-beyân*, 1/38.

27 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/7. Taberî’nin yedi harf konusundaki görüşleri için bk. Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerir et-Teberî, *Câmi‘ul-beyân an te‘vili‘l-âyi‘l-Kur‘ân*, thk. Abdulmuhsin et-Türki (b.y.: Dâru Hicr, 1412/2001), 1/49-60.

28 el-Bakara 2/280. Bu kelimeyi, Âsım (ö. 127/745) dışındaki Kûfe kırâat ehli fetha ile, “بِالْبُحْلِ” şeklinde okurken, diğer kırâat imamları zamme ile, “بِالْبُحْلِ” şeklinde okumuşlardır. Tûsî, *et-Tibyân*, 3/196; Tabersî, *Mecma‘u'l-beyân*, 3/84; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/27.

29 el-Bakara 2/289. Nâfi‘ (ö. 169/785) zamme ile, “مَيْسِرَةٌ” şeklinde okumuş; diğer kırâat imamları, fetha ile, “مَيْسِرَةٌ” şeklinde okumuşlardır. Tûsî’ye göre bunlar farklı iki lehçeyi ifade etmektedir. Tûsî, *et-Tibyân*, 2/368; Tabersî, *Mecma‘u'l-beyân*, 2/212; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/27.

30 el-Mücâdele 58/2. “أُمَّهَاتِهِمْ” şeklinde ötre ile okuyuş, Mufaddal’ın (ö. 168/785) Âsım’dan aldığı okuyuştur; “أُمَّهَاتِهِمْ” şeklinde esre ile okuyuş ise diğer bütün kırâat imamlarının okuyuşlarıdır. Tûsî, *et-Tibyân*, 9/540; Tabersî, *Mecma‘u'l-beyân*, 9/408.

31 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/8; Tabersî, *Mecma‘u'l-beyân*, 1/38.

32 en-Nûr 24/15. Meşhur kırâatler içerisinde yer almamaktadır. Hz. Âişe’nin (ö. 58/678) de aralarında bulunduğu bir grup sahabe, tahfif ile “إِذْ تَلَقَوْهُ” şeklinde okurlarken, seb’a ve aşere içerisinde yer alan kurrânın tamamı âyette olduğu gibi okumuşlardır. Tûsî, *et-Tibyân*, 7/417; Tabersî, *Mecma‘u'l-beyân*, 7/227.

33 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/8; Tabersî, *Mecma‘u'l-beyân*, 1/38; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/27.

34 el-Bakara 2/259. İbn Âmir (ö. 118/736) ve Kûfe kırâat ehli “تُنْشِرُهَا” şeklinde okurlarken, diğer kırâat imamları, “تُنْشِرُهَا” şeklinde okumuşlardır. Tûsî, *et-Tibyân*, 2/320; Tabersî, *Mecma‘u'l-beyân*, 2/169; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/234.

35 el-En‘âm 6/57. Ebû Ca‘fer (ö. 130/748), Nâfi‘, İbn Kesir (ö. 120/738) içerisinde bulunduğu Hicaz kırâat ehli ve Âsım, «يَقْضِي الْحَقَّ» şeklinde okurken; diğer kırâat imamları «يَقْضِي الْحَقَّ» şeklinde okumuşlardır. Tûsî, *et-Tibyân*, 4/152; Tabersî, *Mecma‘u'l-beyân*, 4/68; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/258.

36 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/8; Tabersî, *Mecma‘u'l-beyân*, 1/38.

Dördüncüsü: Kelimede resm-i hattın değişip mânanın değişmediği, (إِنْ كَانَتْ إِلَّا زُفِيَةً وَاجِدَةً) 37, (كَالْعَيْنِ الْمُتْفُوشِ / كَالصُّوفِ الْمُتْفُوشِ) 38 şeklindeki kırâatlerdir. 39

Beşincisi: Resm-i hatta bir harfin değiştiği, buna bağlı olarak mânanın da değiştiği ihtilaf çeşididir. “وَطَلَعَ مُنْضُودٌ” âyetinin 40 “وَطَلَعَ مُنْضُودٌ” şeklinde okunması 41 buna örnektir. İhtilaf kelimede olmakla birlikte hem mâna hem de mushaf hattı kısmen değişmektedir. 42

Altıncısı: (وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ) 43 örneğinde olduğu gibi takdim-tehir şeklinde meydana gelen farklılıklardır. 44

Yedincisi: Ziyadelik veya noksanlıkla ortaya çıkan ihtilaf çeşididir ki, «فَإِنَّ اللَّهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» âyetinin 45 «فَإِنَّ اللَّهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» şeklinde okunması buna örnektir. 46

Tûsî ve onun görüşlerini aktaran Tabersî, aslında bu konuda çok daha fazla rivâyetin bulunduğunu, ancak onlara yoğunlaşmanın gereksizliğine işaret etmişlerdir. Her iki müellife göre bunlar haber-i vâhid türünden rivâyetler olup onlarla amel etme zorunluluğu bulunmamaktadır. Ancak Tûsî ve Tabersî, yedi harf kapsamında ileri sürülen görüşler arasında tercih yapmaktan da geri durmamışlardır. Onlara göre lafızda meydana gelen ve kârielerin ihtilâfına konu olan “yedi farklı kırâat vechi” şeklindeki son görüş, yedi farklı mâna şeklindeki görüşten daha isabetlidir. Zira, ahbârdan gelen ve kurrânın ihtilâf ettiği kırâat vecihlerinin cevâzına yönelik rivâyetler, bu son görüşle örtüşür niteliktedir. 47

Görüldüğü gibi Tûsî ve Tabersî, ahurf-i seb‘a konusunda, kendilerinden önceki ilk dönem İmâmiyye Şîası'nın hâkim görüşlerini sürdürmekle birlikte, Ehl-i sünnet'ten gelen onca rivâyetlere de tamamen kayıtsız kalmamışlardır. Konuyla ilgili Ehl-i sünnet kaynaklarından gelen görüşlere yer vermişler, kendilerine daha yakın gördükleri anlayışı tercih etme yoluna gitmişlerdir.

37 Yâsîn 36/29. Meşhûr kırâatler içerisinde yer almamaktadır. İbn Mes‘ûd (ö. 32/652) ve Abdurrahman b. Esved'in (ö. 99/717) kırâatidir. Tûsî, *et-Tibyân*, 8/452; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 8/267.

38 el-Kâri'a 101/5. «كَالصُّوفِ الْمُتْفُوشِ» meşhûr kırâatler içerisinde yer almamaktadır. Bu kırâat kaynaklarda, Abdullah İbn Mes‘ûd'a nispet edilmektedir. Bk. Ebû Zekariyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necât vd. (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ty.), 3/286.

39 Tûsî, *et-Tibyân*, I, 8; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 1/38.

40 el-Vâkı' a 56/29.

41 Bu kelime, cumhur tarafından “طَلَعَ” şeklinde okunurken; Hz. Ali, İbn Mes‘ûd ve Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733) tarafından “ayn” harfiyle “طَلَعَ” şeklinde okunmuştur. Tûsî, *et-Tibyân*, 9/495; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 9/364.

42 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/8; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 1/38.

43 el-Kâf 50/18. Bu kelime, cumhur tarafından âyette yer aldığı biçimde okunurken; içerisinde Hz. Ebûbekir'in (ö. 13/634) de bulunduğu bir grup sahabî tarafından diğer vecih ile okunmuştur. Tûsî, *et-Tibyân*, 9/365; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 9/238.

44 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/8; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 1/38.

45 el-Hadîd 57/24. Bu âyet, Medine kırâat ehli tarafından “هُوَ” kelimesinin hazfiyle, «فَإِنَّ اللَّهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» şeklinde okunurken; diğer kırâat imamları tarafından “هُوَ” kelimesinin isbâtıyla okunmuştur. Tûsî, *et-Tibyân*, 9/534; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 9/397; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/384.

46 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/9; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 1/38. Benzer tasnifleri krş. için bk. Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*, nşr. İbrâhîm Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 31-32; Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî ed-Dımeşkî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-âşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Âlemiyye, ts.), 1/27; Ebû'l-Fadl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi' ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Heyetü'l-Mısriyye, 1394/1974), 1/164.

47 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/7-9; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 1/38-39.

1.3. Tûsî ve Tabersî Sonrası Yedi Harf Anlayışı (Son Dönem İmâmiyye Şîası)

Son dönem İmâmiyye Şîası, ahruf-i seb‘a konusuna yekvücut bir karşı duruş sergilememiştir. Örneğin Hâdî Ma‘rifet, ahruf-i seb‘a ile ilgili gerek Ehl-i beyt gerekse Ehl-i sünnet kanalıyla gelen bir kısım rivâyetlerin, farklı lehçe ve şivelere göre Kur‘ân okunabileceğine delâlet ettiğini söylemiştir. Ancak, ona göre buradaki “yedi” anlamındaki seb‘a kelimesi, belirli sayıdaki lehçeyi ifade etmeyip genişlikten kinâye olmaktadır. Hâdî Ma‘rifet’e göre bu gibi rivâyetler, ümmetin farklı tabakalarında bulunan insanlar için bir kolaylık ve genişlik sağlamaktadır. İbnü’l-Cezerî’nin (ö. 833/1429) bu yöndeki görüşlerini güzel ve yerinde bulmuştur.⁴⁸ Zira bedevî toplumların hadarîler gibi Kur‘ân’ı okuyup telaffuz etmesi imkân dahilinde değildir. Yine yaşlı bir insanın genç biri gibi, ümmî bir kişinin kültürlü kimse gibi kelimeleri telaffuz etmesi mümkün değildir. Bu sebeple Hz. Peygamber, ümmetinin lehçelerinin farklılığına göre Kur‘ân’ı yedi harf üzerine okumalarına ruhsat tanımış, güç yetiremeyecekleri özel bir lehçeyle onları sorumlu tutmamıştır. Hâdî Ma‘rifet’e göre, buradaki “yedi” anlamındaki “seb‘a” kelimesi ise belirli sayıda bir lehçeyi ifade etmeyip genişlikten kinâye olmaktadır.⁴⁹

Bütün bunlarla birlikte Hâdî Ma‘rifet, Ehl-i sünnet kanalıyla gelen rivâyetlerin mütevâtir olduğu yolundaki iddialara karşı çıkmıştır. Ona göre bu hadislerin medlûlü, mütevâtir olarak nitelendirilemeyecek şekilde birbirlerinden farklılık arz etmektedir. Zira, zikri geçen hadisler manen tevâtür kavramında bulunması gerekli olan muhteva birliğinden yoksundur.⁵⁰

Son dönem Şîiliğin önemli merci-i taklîdi kabul edilen Hûî’nin ahruf-i seb‘a konusundaki görüşlerine gelince, o Kur‘ân’ın yedi harf üzerine indiğini bildiren tüm hadisleri reddetmiştir. Çünkü söz konusu rivâyetler, dinî konularda otorite olan Ehl-i beyt kanalıyla gelmemektedir. Dolayısıyla Ehl-i beyt ekolünün sahih inançlarına ters düşen bu rivâyetlerin hiçbir ehemmiyeti bulunmamaktadır. Bunların senetlerini de dikkate almaya ihtiyaç yoktur, bu hadis rivâyetleri hükmen gayr-i sahihtir.⁵¹

Sonuç olarak yedi harf konusunda kısmen ılımlı, genelde reddiyeci bir görüşe sahip olan son dönem İmâmiyye Şîası’nın yaklaşımını da dikkate alınca, Şîa’nın bu hususta görüş birliğine sahip olmadığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

2. Kırâatler Konusu

İmâmiyye Şîası ile Ehl-i sünnet arasındaki önemli ayrışma noktalarından biri, kırâat konusudur. Her iki ekolün kırâat ihtilaflarının kaynağına yönelik farklı bakış açıları bunda en büyük etken olmuştur.

48 İbnü’l-Cezerî’nin yedi harf meselesi hakkındaki görüşlerine dair detaylı bilgi için bk. Yaşar Akaslan, “İbnü’l-Cezerî’nin ‘Yedi Harf’ Meselesi Üzerindeki Fikirleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2 (2018): 265-303.

49 Hâdî Ma‘rifet, *et-Temhîd*, 2/87-88.

50 Hâdî Ma‘rifet, *Telhîsu’l-Temhîd* (Kum: Müessesetü’t-Temhîd, 1413/2012), 1/259-260.

51 Ebü’l-Kâsım Ali b. Ekber Hûî, *el-Beyân fi tefsîri’l-Kur‘ân* (Beyrut: Dârü’z-Zehrâ, 1992/1412), 177. Rivâyetlerin değerlendirmesi için ayrıca bk. Ziya Şen, *Şîa’nın Kırâatlere ve Kur‘ân Tarihine Bakışı* (İstanbul: Düşün Yayınları, 2013), 177.

Ehl-i sünnet âlimlerinin genel kanaati, belli sıhhat kriterlerini taşıyan özelde yedi, genelde on kırâatin menşeinin tevkîfi olduğu yönündedir. Onlar, bu farklılıkları yedi harf sınırları içerisinde kalan bir ihtilaf olarak görmüşler, bu hususta ne Hz. Peygamber'in ne de kurrânın bir dahlinin bulunmadığını, tamamının Allah katından geldiğini kabul etmişlerdir.⁵²

İlk dönem İmâmiyye Şîası, Âsım kırâatini istisna ederek kırâatlerin kökenini ravîlerin ihtilâfına bağlamışlar, dolayısıyla onları icthâdî olarak görmüşlerdir. Bu hususta Muhammed el-Bâkır'dan rivâyet edilen "Muhakkak Kur'ân tektir ve tekin (Allah'ın) katından nâzil olmuştur. Fakat kırâatler konusundaki ihtilâf onları rivâyet eden râvîlerden kaynaklanmaktadır"⁵³ sözü temel referans olmuştur. Bu sebepten olsa gerek, ilk dönem İmâmiyye Şîası tefsirlerine kırâat farklılıkları fazla yansıtılmamıştır. Ehl-i sünnet tarafından kırâat ihtilâfları olarak görülen birtakım farklılıkları ise tahrif çerçevesinde değerlendirmişlerdir.⁵⁴

Klasik dönem İmâmiyye Şîası öncülerinden olan Tûsî ve Tabersî ise bu hususta daha mütesâhil davranmışlardır. Eserlerinde kırâat farklılıklarına genişçe yer vermişler, farklı istidlâl yöntemleriyle kırâatleri temellendirme yoluna gitmişlerdir. Tabersî, bu kırâatlerin intişârındaki en büyük etkeni, onlardaki Kur'ân'ın başından sonuna kadar harf harf lafzî veya semâî olarak Hz. Peygamber'e kadar dayanan bir sened zincirinin bulunmasına bağlamıştır.⁵⁵

Son dönem İmâmiyye Şîası da ilk dönem İmâmiyye Şîası'nın yolundan giderek, -Âsım kırâatinin Hafs (ö. 180/796) rivâyeti istisna olmak kaydıyla- kırâatlerin menşeinin ravîlerin ihtilâfına bağlamışlardır. Kırâat imamlarının farklı okuyuşlarına kaynaklık eden en büyük unsur da değişik bölgelere gönderilen ve farklı okumalara muhtemel olan mushafra bağlamışlardır.⁵⁶ Hâdî Ma'rifet'e göre, o dönemin bir gerçeğini yansıtması bakımından Kur'ân hattının ibtidâî düzeyde bulunması, harflerin nokta ve harekelerden yoksun olması, med harfi olan elifin kelimelerde kullanılmaması gibi sebepler kırâat farklılıklarına yol açan unsurlardır. Ayrıca, Arap kabilelerinde yaygın olan farklı lehçelerin de bunda büyük bir payı bulunmaktadır.⁵⁷

Bununla birlikte Şîa gerek Kur'ân'ın metinleşme sürecinde gerekse kırâatler konusunda en büyük hizmetin, kendi mezhepdaşları tarafından ortaya konulduğunu söylemekten de geri durmamıştır. Öyle ki, Kur'ân'ın tertibi, tehzibi, i'rabı, hareke şekilleri ve noktalama işaretleri bu grubun işidir. Kırâatin usul ve kurallarını ortaya koyan, kırâat ilminde yenilikler ve açılımlar yapan yine Şîa'dır.⁵⁸ Iraklı Şîî müctehid Seyyid Hasan es-Sadr'a (ö. 1935) göre kırâatleri ilk cem ve tasnif eden kişiler de Şîa'ya mensuptur. Kırâat konusunda ilk müstakil eser yazan Ebân

52 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/51-52; Muhammed Abdülazim ez-Zürkânî, *Menâhîlü'l-'irfân fî 'ulûmî'l- Qur'ân*, 3. Basım (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ty.), 1/150, 413; Mustafa Altundağ, *Kırâatlerin Kaynağı* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2007), 118.

53 Küleynî, *Furû'u'l-kâfi*, 2/360.

54 Habibov, *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı*, 148.

55 Tabersî, *Mecme'ul-beyân*, 1/38.

56 Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/13.

57 Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd* adlı eserinde, bu konuya uzun bir bahis açmıştır. Bk. Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/13-43.

58 Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/227-228.

b. Tağlib'tir (ö. 141/759) ve kendisi Şîi'dir.⁵⁹ Yine kırâat imamlarının ekserisi Şîa'ya mensuptur. Şîi kaynaklara göre Ebû Amr (ö. 154/771), Âsım (ö. 127/745), Hamza (ö. 156/773), Kisâî (ö. 189/805) gibi kırâat imamlarının kırâatlerinin kaynağı, Ehl-i beyt mektebine dayanmaktadır.⁶⁰

Görüldüğü gibi Şîa, kırâatlerin kaynağı konusunda Ehl-i sünnetin karşısında bir tavır ortaya koyarken bu farklılıkları nakleden, bunları tedvin ve tasnif eden imamları sahiplenme hususundan da geri durmamıştır.

2.1. Kırâatleri Kabul Şartları

Sünnî kaynaklar bir kırâatin sıhhat derecesini ortaya koyan üç unsuru şu şekilde belirtmişlerdir:

a. Kırâatin senedinin, Hz. Peygamber'den itibaren sağlam ve muttasıl şekilde nakledilmesi,
b. Hz. Osman'ın istinsâh ettirdiği ve belli bölgelere gönderdiği şehir mushafından herhangi birinin hattına -muhtemelen de olsa- itimad etmesi,

c. Arap diline -bir vechiyle de olsa- uygunluk arz etmesidir.⁶¹

Bu üç şartı hâiz olan bütün kırâatler okunur, bunların vahye dayandığı, sıhhat ve doğruluğu hususunda kesin hükme varılır. Zira, bu tür kırâatin, mushafın hat karakterine muvâfık olduğu hususunda icmâ vardır. Mekki b. Ebî Tâlib'e (ö. 386/996) göre bu vasıfları taşıyan kırâatleri inkâr etmek kişiyi küfre götürür.⁶²

Şîi alimler de sahih kırâatler için belli kriterler ileri sürmüşlerdir. Buna göre sahih kırâatin şartları şunlardır:

a. Kelimenin kökü, yapısı ve cümle içerisindeki konumu itibariyle, kuşaktan kuşağa tevâtüren nakledilmesi ve müslümanların genel kabulüne mazhar olmuş mushaf hattıyla muvâfık olması,
b. Arap dilindeki en fasih ve yaygın kullanımla örtüşmesi,

c. Kat'î delillerle çelişmemesi. Bu delil, akli olabileceği gibi mütevâtîr bir sünnet veya Ehl-i beyt imamlarından sahih bir senetle gelip, onlar tarafından makbul görülen rivâyet de olabilir.⁶³

Şîa'ya göre bu üç vasfı hâiz olan bir kırâat, tercihe şayandır. Gerek namazda gerekse diğer ibadetlerde okunabilir. Zikri geçen şartların tamamını veya bir kısmını taşımayan kırâat ise şâz kabul edilir. Bu sebeple namaz ve diğer ibadetlerde kullanılması câiz değildir.⁶⁴

Hâdî Ma'rifet'e göre kabul şartlarının tümünü hâiz olan kırâat, özellikle Hafs rivâyetiyle nakledilen Âsım kırâatidir. Zira bu kırâat, ilk asırdan beri müslüman toplulukların elden ele, kuşaktan kuşağa benimseyerek mütevâtîren naklettikleri bir kırâattir.⁶⁵

59 Ebû Muhammed Sadrüddîn es-Seyyid Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Şîa li-'ulûmi'l-İslâm* (Beyrut: Dârü'r-Râidi'l-Arabî, 1981), 319.

60 Ebû Ca'fer Reşidüddîn Muhammed b. Ali b. Şehrâşüb, Ebû Ca'fer, *Menâkıbü Âli Ebî Tâlib*, thk. Lecnetü min Esâtizati'n-Necef (Necef: Mabaatü Hayriyye, 1376/1956), 1/321. Ayrıca bk. Sadr, *Te'sîsü's-Şîa*, 346-347; Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/228.

61 Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammüş el-Kaysî, *el-İbâne 'an ma'âni'l-kırâât*, nşr. Abdülfettah Şelebî (Kahire: Dâru Nahdati Mısır, t.y.), 51; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1/418.

62 Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, 51.

63 Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/142; Şen, *Şîa'nın Kırâatlere ve Kur'an Tarihine Bakışı*, 153.

64 Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/142.

65 Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/158, 221.

Tûsî ve Tabersî'ye gelince, onlar sahih kırâatleri tespit noktasında, “Arap dili kurallarına uygunluk, mâna açısından doğruluk, mushaf hattına muvâfakat, müslümanlar arasında yaygınlık” gibi hususları temel kriterler olarak almışlardır. Her ne kadar bu ilkeler müelliflerin eserlerinde toplu olarak açıklanmamış olsa da değişik vesilelerle yaptıkları açıklamalardan hareketle bu ilkeleri çıkarmamız mümkündür. Özellikle Tabersî'nin mükaddimesinde, içerisinde kırâat-i seb'â ve kırâat-i aşerenin de yer aldığı kırâatleri Hz. Peygamber'e kadar dayanan sened zincirlerine yer vererek aktarması, lafza ve semâa dayalı olan nakil unsurunu bu kırâatlerin intişârındaki en büyük etken olarak görmesi,⁶⁶ kırâatlerin sıhhat şartlarından biri olan sened unsuruna vurgu açısından câlib-i dikkat bir husustur.

Tûsî ve Tabersî'nin Hz. Osman'ın istinsâh ettirip çeşitli merkezlere gönderdiği mushaflar arasındaki farklılıklara temas etmeleri, eserlerinin muhtelif yerlerinde resp-i mushafa uymayan kırâatler için “Bu okuyuş mushafa aykırıdır” yahut “Bu şekildeki okuyuş her ne kadar Arap dili açısından câiz olarak görülse de resp-i mushafa muhalefeti sebebiyle geçersizdir” şeklindeki açıklamaları⁶⁷ doğru okuyuşları tespit noktasında mushaf hattına muvâfakatı önemsediklerinin bir göstergesidir.

Tûsî ve Tabersî, en fasih ve belîğ kırâat vecihlerini tespit noktasında yine Arap dili kurallarına uygunluk kriterini kendi dil kabulleri doğrultusunda tavizsiz bir şekilde uygulamışlardır. Bu noktada eski Arap şiirinden çokça istifade etmişler, kıyasta şâz ve geçersiz olan kullanımları Kur'ân kırâatinde makbul görmemişlerdir. Bu şekildeki okuyuşları yaygın olan kırâatler içerisinde yer alsada dahi tenkide tabi tutmuşlar, hatta bazen tenkidin de ötesinde bu kırâatleri merdûd olarak addetmişlerdir.⁶⁸ Tûsî ve Tabersî'nin kırâatleri Arap dili açısından tevcihinde, Kûfe, Basra gibi farklı dil ekollerine mensup âlimlerin görüşleri şüphesiz etkili olmuştur. Tûsî ve Tabersî temelde her ne kadar bu iki dil mektebine mensup bilginlerin görüşlerine başvurmuş olsalar da genelde dilde daha seçici davranan Basra dil ekolüne mensup âlimlerin görüşlerini tercih etmişlerdir.⁶⁹

66 Bk. Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 1/38.

67 Mesela bk. Tûsî, *et-Tibyân*, 7/113, 7/282, 9/165, 10/104; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 2/29, 5/305, 5/366, 7/33, 10/110.

68 Örneğin Tûsî ve Tabersî, *قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءُهُمْ* (el-En'âm 6/137) ayetinde, İbn 'Âmir'in zarfı ortadan kaldıracak muzaf ile muzafun ileyhin arasını açmak sûretiyle «قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءَهُمْ» şeklindeki kırâatini, ancak şiirde zaruretten kaynaklı olarak ortaya çıkabilecek, çirkin ve şâz bir uygulama olarak nitelemişlerdir. Bk. Tûsî, *et-Tibyân*, 4/286; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 4/170. Yine Nisâ sûresinde yer alan «وَالْأَرْحَامِ» (en-Nisâ 4/1) kelimesini, Hamza'nın Hamza, «وَالْأَرْحَامِ» şeklinde mecrur olarak okumasını, “Arap dili kurallarına aykırı oluşu ve mânasının sahih haberlere muhalefeti” sebebiyle câiz görmemişlerdir. Bk. Tûsî, *et-Tibyân*, 3/98; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 3/7.

69 Tûsî'nin kırâatleri tevcihte tercih ettiği dil ekolu için bk. Sefanur Çelikaş, *Ebü Ca'fer et-Tûsî'nin et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an Adlı Tefsirinde Kırâat Tercihlerinin Ayetlerin Yorumlanmasındaki Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 58.

2.2. Kırâatte Tevâtür Meselesine Bakışları

Ehl-i sünnet âlimlerinin genel temâyülü, yedi kırâatin mütevâtir olduğu yönündedir.⁷⁰ İbnü's-Sübki (ö. 771/1370), İbnü'l-Cezerî,⁷¹ Nüveyrî (ö. 857/1453) Dimyâtî (ö. 117/1705) gibi kırâat âlimleri, on kırâatin tamamının mütevâtir olduğu görüşündedir.⁷²

Genelde on kırâati, özelde yedi kırâati mütevâtir olarak gören âlimlere göre bu kırâatler, Allah Teâlâ tarafından, Hz. Peygamber'e yedi harf sınırları içerisinde bu şekilde nâzil olmuştur. Onların tamamı, icmâlen ve tafsilen en fasih dile sahip kimseler tarafından lafzen ve semâen Hz. Peygamber'den mütevâtiren nakledilmiştir. Onlardan birinde hata bulmak, Allah Resûlü'nün, hatta Allah Teâlâ'nın yanlısını çıkarmaya eş değerdir ki bu durumda olan kişinin küfre düşmesinden korkulur.⁷³

Ancak Ehl-i sünnet âlimlerinde tevâtür konusunda farklı yönde düşünce de ortaya çıkmıştır. Nitekim Zerkeşi'ye göre Kur'an-ı Kerim ile kırâatler mâhiyeti itibariyle birbirlerin farklı iki hakikati ifade etmektedir. Kur'an beyân ve icâz için Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber'e indirilen vahiydir. Kırâatler ise, Kur'an vahyinin lafzî yönünden ihtilâflardır.⁷⁴ Yedi kırâatin yedi imamdan mütevâtir olarak bizlere ulaştığı doğrudur; ancak bu kırâat imamlarının kırâatleri Hz. Peygamber'e haber-i vâhidle ulaşmıştır.⁷⁵

Açıkçası İmâmiyye Şîası'nın mütevâtirlik konusundaki yaygın kanaatleri de bu yöndedir. Şîa'ya göre kırâatler mütevâtir olmayıp haber-i vâhid hükmündedir.⁷⁶ Bu görüşün temeli daha çok ilk dönem İmâmiyye Şîası hadis kaynaklarında geçen ve Muhammed Bâkır'a isnâd edilen mezkûr rivâyete dayanmaktadır.⁷⁷

Tûsî ve Tabersî, eserlerinde kırâatlerin mütevâtirliğinden bahsetmemişlerdir. Ancak kırâat-i seb'a ve aşerenin de içerisinde bulunduğu bazı kırâatleri değerlendirirken, onları, şâz,⁷⁸

70 Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed ez-Zerkeşi, *el-Bürhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Ebû'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1376/1957, 1/319.

71 İbnü'l-Cezerî, önceden kırâatlerin Hz. Peygamber'den gelişleri itibariyle mütevâtir olduğu görüşüne meyylederken, sonraki süreçlerde bu görüşünden vazgeçmiş, kırâatlerin Hz. Peygamber'e nispetinin mütevâtir olmadığına kanaat getirmiştir. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/13. Ayrıca bk. Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlmi* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 108-109.

72 Zürcânî, *Menâhili'l-irfân*, 1/434.

73 Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-muhît*, thk. Mâhir Habbûş (Dımaşk, Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2015), 9/423-424; Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmud b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni fi tefsiri'l-Kur'âni'l-azîm ve ş-seb'i'l-mesânî*, thk. Mâhir Habbûş (Dımaşk: Darü'r-Risaleti'l-Âlemiyye, 1436/2015), 8/449-453.

74 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/273.

75 Zerkeşi, *el-Bürhân*, 1/319; Süyûtî, *el-İtkân*, 1/273.

76 Muhammed Hüseyn Tabâtâbâi, *İslâm'da Kur'an*, çev. Ahmed Erdinç (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1988), 143; Hüi, *el-Beyân*, 123.

77 “Şüphe yok ki Kur'an-ı Kerim tektir ve tek olan mabudun (Allah) katından nâzil olmuştur. Fakat kırâatler konusundaki ihtilâf râvîlerden kaynaklanmaktadır.” Küleynî, *Furû'u'l-kâfi*, 2/360.

78 Tabersî, Medine kırâat ehli tarafından (Nâfi', Ebû Ca'fer) “مخَيَّاتِي” (el-En'âm 6/163) şeklinde okunan kırâati, genel kıyas ve kullanımın dışında olması gerekçesiyle “şâz” bir okuyuş olarak nitelmiştir. Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 4/206.

zayıf⁷⁹, çirkin, hatta hatalı⁸⁰ olarak nitelemeleri, her iki müellifin de kırâatleri mütevâtir olarak görmediklerinin bir işareti olarak algılamak mümkündür. Bununla birlikte Tûsî ve Tabersî'nin, “Mezhep büyüklerimiz, kârîler arasında mütedâvil olan kırâatleri okuma hususunda cevâz bulunduğu ve herkesin tercih ettiği bir kırâati seçme konusunda özgür olduğu noktasında icmâ etmişlerdir”⁸¹ şeklindeki sözleri, bu dönemde farklı kırâatlere yönelik bir ön yargının bulunmadığını ortaya koyması açısından önemlidir. Nitekim hem Tûsî hem Tabersî, kendinden önceki dönemlerden farklı olarak kırâat ihtilaflarına eserlerinde genişçe yer vermişler, farklı istidlâl yöntemleriyle kırâatlerin tevcihini yapmışlar ve bunlarla ilgili tercihler ortaya koymuşlardır.

Son dönem İmâmiyye Şîası da kırâatlerin mütevâtirliği hususuna karşı çıkmaktadır. Çağdaş İmâmiyye'nin önemli merci-i taklîdi kabul edilen Hûî'ye göre mütevâtirlik durumu yalnızca Kur'ân-ı Kerim'e özgü bir durumdur. Kur'ân'ın mütevâtir olması, kırâatlerin de mütevâtir olmasını gerektirmemektedir. Gerçekte kârîler kanalıyla bize intikâl eden, kelimelerin okuyuş keyfiyetleridir. Kur'ân'ın asıl metnine gelince, o kuşaktan kuşağa hem hıfz hem de kitâbet yoluyla tevâtürün bize kadar ulaşmıştır. Kârîlerin bu süreçle ilgili hiçbir dahli bulunmamaktadır. Bu sebeple yedi veya on kırâat imamının hiçbirinin geçmişte yaşamadığını varsaysak dahi, Kur'ân'ın mütevâtir bir yolla bize intikâl edişi sabit bir gerçek olarak karşımızda duracaktır.⁸²

İmâmiyye Şîası'nda kırâatleri haber-i vâhid kategorisinde görenler olduğu gibi tıpkı Ehl-i sünnet'teki gibi mütevâtir olarak görenler de olmuştur. Bu hususta bir kısım Şîî âlimler mevcut kırâatlerin mütevâtir olduklarını dile getirerek, tevâtürlük hususunda tanınmış âlimlerin ittifak ettiğini söylemişlerdir. Nitekim Feyz-i Kâşânî (ö. 1090/1679), yedi kırâat imamının müşterek okuyuşlarını mütevâtir kategorisinde görmüştür.⁸³ Yine Şehîd es-Sânî'ye (ö. 966/1559) göre yedi kırâatin her biri Allah katındandır. Onlar, İslâm ümmetine kolaylık olması için, Cebrâil tarafından Hz. Peygamber'in kalbine ilkâ edilmiştir.⁸⁴

Ancak Hâdî Ma'rifet, kendisinin de nakletmiş olduğu Şehîd-i Sâni'ye ait olan bu görüşü, şâz ve garip olarak nitelemiştir. Bu sözlerin büyük bir isim tarafından dile getirilmesini sürçme kabilinden sözler olarak görmüştür.⁸⁵ Hâdî Ma'rifet'e göre gerek Ehl-i sünnet gerekse İmâmiyye Şîası mensup muhakkik usul ve kırâat âlimleri nezdinde kabul gören sahih akide, kırâatlerin ne Hz. Peygamber'den ne de sahabelerden mütevâtir olarak nakledilmedikleridir. Bunun tek

79 Örneğin Tûsî, İbn Kesîr ve Hamza tarafından “أَلَا لَنْ تَكُونَ مَيْتَةً” (el-En'âm 6/145) şeklinde okunan kırâati zayıf bir okuyuş olarak nitelemiştir. Tûsî, *et-Tibyân*, 4/303.

80 Tûsî; Hamza, Kisâi ve Halef'in kırâati olan, “وَقَاتِلُوا وَقَاتِلُوا” şeklindeki kırâati, Taberî'nin de görüşüne yer vererek, meçhul fiilin mâlum fiile takdiminin câiz olmaması gerekçesiyle, hatalı bir okuyuş olarak nitelemiştir. Diğer kırâat imamları bu âyeti, “وَقَاتِلُوا وَقَاتِلُوا” (Âl-i İmrân 3/195) şeklinde okumuşlardır. Tûsî, *et-Tibyân*, 3/88.

81 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/7; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 1/38.

82 Hûî, *el-Beyân*, 158-159.

83 Bk. Molla Muhsin Muhammed b. Şâh Mahmûd-ı Kâşânî, *Tefsîru's-Şâfi*, tsh. Hüseyin A'lemî, 2. Baskı (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuat, 1402/1982), 1/62; Mehmet Ünal, “Kırâat Kriterleri Bağlamında Kırâatlerin Tevâtürü Meselesi ve Şîa'nın Buna Bakışı”, *Milel ve Nihal* 8/3 (2011), 100.

84 Şehîd-i Sâni Zeynüddîn b. Ali el-Âmilî, *el-Mağâsîdü'l-aliyye fî şerhi'l-Elfiyye* (Kum: İntişârât Tebligât-i İslâmî, 1420/1999), 245; Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/57.

85 Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/57.

istisnâsı vardır, o da müslüman toplumunun kırâatıyla örtüşen, geçmişten günümüze elden ele, nesilden nesile büyük bir çoğunluk tarafından bizlere tevârûs eden Asım kırâatinin Hafs rivâyetidir.⁸⁶

2.3. Tercih Ettikleri Kırâat

Yukarıda temas edildiği üzere, İmâmiyye Şîası kırâatleri haber-i vâhid kategorisinde değerlendirmiştir. Bu noktada İmâmiyye Şîası'nın tercih ettiği kırâatin ne olduğu, hangi sâikle bu kırâate yöneldiklerinin cevabı önem arz etmektedir.

İlk dönem İmâmiyye Şîası kaynaklarında geçen bilgiye göre Ehl-i beyt ekolüne mensup imamlar, herhangi bir kırâat ismi belirtmeksizin, taraftarlarına, Kur'an'ı müslümanlar arasında iştihâr etmiş olan kırâatlerle okumalarını tavsiye etmişlerdir.⁸⁷ Nitekim şu söz onlardan vârid olmuştur: “أَفْرُؤُوا كَمَا يَقْرَأُ النَّاسُ” “İnsanların okuduğu gibi okuyunuz.”⁸⁸ Dolayısıyla bu dönemde herhangi bir kırâat öncelenmemiş, müslümanlar arasında yaygın kırâate tâbi olma düşüncesi hâkim olmuştur.

Klasik dönem İmâmiyye'de de hâkim olan görüş bu yönde olmuştur. Dönemin önemli müfessirlerinden olan Tûsî ve Tabersî, eserlerinin mukaddimesinde konuyla ilgili açıklamalarda bulunmuşlardır. Onların “Mezhep büyüklerimiz, kâriiler arasında dönüp dolaşan kırâatleri okuma hususunda cevâz bulunduğu ve herkesin tercih ettiği bir kırâati seçme konusunda muhayyer olduğu noktasında icmâ etmişlerdir. Okuyuşu tekbir kırâate indirgeyip o kırâati övmeyi hoş karşılamadılar, bilakis kâriiler arasında geçerli olan kırâatlerle okumayı câiz olarak gördüler. Bu hususta, onları okumanın haram olduğu yahut sakıncalı olduğuna yönelik herhangi bir sınır koymadılar.”⁸⁹ şeklindeki beyânları gerek kendi dönemindeki gerekse önceki süreçlerdeki, İmâmiyye Şîası'nın düşüncesini ortaya koymasına bakımından önem arz etmektedir. Bununla birlikte Tabersî, Kûfe kırâat ekolünü hem sayı hem de isnâd ve sıhhat bakımından en güvenilir ve en makbul olan ekol olarak nitelemiştir. Sebebini ise bu kırâatin Hz. Ali'den alınması ve sened zincirinin, Âsım → Abdurrahmân es-Sülemî (ö. 73/692) → Hz. Ali şeklinde ona itimat etmesine bağlamıştır.⁹⁰

Gerçi benzer nitelime Ehl-i sünnet kaynaklarında da yer almaktadır. Nitekim Mekkî b. Ebî Tâlib, yedi kırâat imamını kendi arasında değerlendirirken Nâfi ve Âsım'ın kırâatlerini sened

86 Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/51.

87 Alî Müsevî Dârâbî, *Nuṣûṣ fi 'ulûmî'l-Ḳur'ân: Tevâtürü'l- kırâât ve 'ademuhû* (Meşhed: Buhûsü'l-İslâmiyye, 1432/2011), 9/18.

88 Küleynî, *Furû' u'l-kâfi*, 2/633;

89 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/7; Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, 1/38. Yukarıda anlamına işaret edilen metin Tûsî'de şu şekilde yer almaktadır:

«انهم اجمعوا على جواز القراءة بما يتداوله القراء و أن الإنسان مخير باي قراءة شاء قرأ، و كرهوا تجويد قراءة بعينها بل أجازوا القراءة بالمجاز الذي يجوز بين القراء و لم يبلغوا بذلك حد التحريم و الحظر»

Kısmî farklılıklarla Tabersî'de şu şekilde geçmektedir:

«فاعلم أن الظاهر من مذهب الإمامية أنهم اجمعوا على جواز القراءة بما تتداوله القراء بينهم من القراءات، إلا أنهم اختلفوا القراءة بما جاز بين القراء، و كرهوا تجويد قراءة مفردة»

90 Tabersî, *Mecma' u'l-beyân*, I, 36.

yönünden en sahih, Arap dili açısından da en fasih kırâatler olarak görmüştür. Mekkî'ye göre fesâhat bakımından bunları, özellikle Ebû Amr ve Kisâî'nin kırâatleri izlemektedir.⁹¹

Son dönem İmâmiyye Şîası'na baktığımız zaman ilk ve klasik dönem İmâmiyye'nin ortaya koydukları görüşlerin devam ettirildiğini görmekteyiz. Çağdaş Şîî müfessirlerden Muhammed Necâd el-Belâğî'nin ifadesiyle, “Biz İmâmiyye Şîası mensupları, müslümanlar arasında yaygınlık kazanmış olan ‘âmmenin kırâatini’ benimsemekle mükellefiz” demektedir.⁹²

Aslında “âmmenin kırâati”nden maksat, Hafs rivâyetiyle nakledilen Âsım kırâatidir. Bu kırâatin senedinin Ehl-i beyt ekolüne dayanmış olması ise, İmâmiyye Şîası'nın tebcil ve teşvikinde en önemli sâik olmuştur.⁹³ Bu sebepten olsa gerek, diğer kırâatleri haber-i vâhid kategorisinde gören Hâdî Ma'rifet, söz konusu Âsım kırâati olunca bunu diğerlerinden ayrı bir kefeyle koyarak, onu mütevâtir olarak addetmiştir. Hâdî Ma'rifet'e göre Âsım, bu kırâatini Sülemî kanalıyla Hz. Ali'den almıştır. Hz. Ali müslümanlar arasında tevâtüren yaygın olan ve vahyin asıl nassına mutâbık olmayan hiçbir kırâatle Kur'ân okumuyordu. Âsım, bu kırâati talebesi Hafs'a okuttu. Onun vasıtasıyla, her tarafa yayılmış oldu. Ancak bu kırâatin Hafs'a nispet edilmesi, onun ictihâdı olduğu anlamına gelmemektedir. Bu tamamen sembolik bir nispettir. Zira, bu kırâat ilk günden beri Müslümanlar arasında tevâtüren yayılmıştır.⁹⁴

Neticede İmâmiyye Şîası, Tûsî ve Tabersî'de geçtiği üzere kârîler arasında mütedâvil kırâatleri makbul kırâatler olarak kabul etmişlerdir.⁹⁵ Şayet iki veya daha çok ihtimalden birini tercih etme durumu söz konusu olduğu vakit, müslümanlar nezdinde yaygınlık kazanmış olan “âmmenin kırâatini” benimsemenin en doğru yol olduğunu söylemişlerdir.⁹⁶ “Âmmenin kırâati”nden maksat ise Âsım'ın Hafs kanalıyla gelen rivâyeti olmaktadır.⁹⁷ Bu tercihteki en önemli faktör ise, ilgili kırâatin, Sülemî vasıtasıyla Hz. Ali'ye itimâd etmesidir.⁹⁸

Sonuç

Bu çalışmada klasik dönem İmâmiyye Şîası'nın özellikle tefsir sahasında iki otoritesi kabul edilen Tûsî ve Tabersî üzerinden “İmâmiyye Şîası'nın kırâatlere yaklaşımı nasıldır?” sorusuna cevap aranmıştır. Bu bağlamda müelliflerin ahruf-i seb'a ve kırâatlerde tevâtür meselesine yönelik bakışları, kırâatleri kabul kriterleri, tercih ettikleri kırâatler çalışmanın konusunu oluşturmuştur.

Tûsî ve Tabersî Şîî-İmâmiyye ekolünün en önemli müfessirlerindendir. Tûsî'nin *Tibyân*'i ile Tabersî'nin, büyük ölçüde *Tibyân*'ın yöntemini takip ederek telif ettiği *Mecma'u'l-beyân*'ı, İmâmiyye tefsir geleneğinde usûlî/dirâyet merkezli yazılan ilk mutedil tefsirler olarak anılmaktadır.

91 Mekkî b. Ebi Tâlib, *el-İbâne*, 89; Altundağ, *Kırâatlerin Kaynağı*, 155.

92 Muhammed Necâd Belâğî, *'Âlâu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrût, t.y.), 1/30.

93 Müsevî, *Nuşûs fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 9/20-21.

94 Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/221.

95 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/7; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, 1/38.

96 Belâğî, *'Âlâu'r-Rahmân*, 1/30.

97 Müsevî, *Nuşûs*, 9/21.

98 Hâdî Ma'rifet, *et-Temhîd*, 2/221.

Tûsî ve Tabersî mütekaddimûn (V./XI. asır Tûsî'ye kadar olan dönem) Şîî müfessirlerinden başta ahruf-i seb'a ve kırâat olmak üzere birçok meselede farklı yaklaşımlar sergilemişler, İmâmiyye tefsir geleneğinde etkili bir dönüşümün öncüleri olmuşlardır. Bu sürecin temel göstergeleri olarak, ilk dönem Şîî müelliflerince sıkça dile getirilen Kur'ân'da tahrif iddiasının şiddetli bir şekilde reddedilmesi, birçok âyetin şiirle istişhâd, filolojik tahlil ve kırâat ihtilafları gibi değişik vecihlerden Ehl-i sünnet müfessirlerinin yorumlarıyla yüksek oranda örtüşür şekilde ele alınmış olması zikredilebilir.

Tûsî ve Tabersî'nin kırâatler bağlamında önemle üzerinde durduğu konularından biri kırâatlerin menşeinin de kendisine dayandırıldığı ahruf-i seb'a meselesi olmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk dönem Şîî geleneğinde Kur'ân'ın hem tek hem de yedi harf üzere nâzil olduğuna yönelik haberler nakledilmiştir. Ancak bunların sübût ve medlûlüne yönelik herhangi bir değerlendirme yapılmamış, bu haberler yorumsuz olarak nakledilmişlerdir. Hâkim görüş Kur'ân'ın tek harf üzere nâzil olduğu yönünde olmuştur. Tûsî ve Tabersî'ye gelince onlar gerek kendi dönemlerinde gerekse önceki süreçlerdeki İmâmiyye Şîasî'nin hadis ve rivâyet geleneğindeki yedi harfe yönelik yaygın olan anlayışını, "Kur'ân tek nebiye, tek harf üzere nâzil olmuştur" şeklinde özetlemişlerdir. Bunun yanı sıra Tûsî ve Tabersî, "âmme" diye ifade ettikleri Ehl-i sünnet kanalından gelen onlarca rivâyet malzemesine de büsbütün kayıtsız kalmamışlar, bunları haber-i vâhid türünden rivâyetler olarak görmekle birlikte "yedi farklı kırâat vecihi" şeklindeki ortaya konulan görüşü isabetli bulduklarını söylemişlerdir. Yedi harf konusunda kısmen ılımlı, genelde reddiyeci bir görüşe sahip olan son dönem İmâmiyye Şîasî'nin yaklaşımını da dikkate alınca, Şîa'nın bu hususta görüş birliğine sahip olmadığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Kırâatlerde tevâtür meselesi, Ehl-i sünnet ile İmâmiyye Şîasî arasındaki Kur'ân kırâatlerine yönelik en bâriz yaklaşım farklılığını oluşturmaktadır. Ehl-i sünnet'in aksine İmâmiyye Şîasî'ndeki yaygın kanaat, kırâatlerin mütevâtir olmayıp haber-i vâhid hükmünde olduğudur. Bu düşüncenin temeli de Şîa hadis külliyyatında geçen ve Muhammed Bâkır'a dayandırılan Kur'ân kırâatindeki farklılıkların ravîlerin ihtilafından kaynaklandığına yönelik habere itimat etmektedir. Bundan mütevellit olsa gerek, ilk dönem Şîî tefsir kaynaklarında kırâat farklılıklarına hemen hemen hiç yer verilmemiştir.

Tûsî ve Tabersî tefsirlerinde kırâatlerin mütevâtirliğine yönelik sarıh bir açıklama ortaya koymamışlardır. Ancak Ehl-i sünnet'in sahih/mütevâtir kategorisinde saydığı kimi kırâatlerin tevcihini yaparken onları, zayıf, şâz, hatta hatalı olarak nitelemeleri, her iki müellifin de kırâatleri mütevâtir olarak görmediklerinin bir işareti olarak algılamak mümkündür. Bununla beraber Tûsî ve Tabersî'nin, İmâmiyye mezhebinde kârîler arasında dönüp dolaşan kırâatleri okuma hususunda cevâz bulunduğuna yönelik sözleri, bu dönemde farklı kırâatlere yönelik bir ön yargının bulunmadığını ortaya koyması açısından önemlidir. Nitekim hem Tûsî hem Tabersî kendinden önceki dönemlerden farklı olarak kırâat ihtilaflarına eserlerinde genişçe yer vermişler, farklı istidlâl yöntemleriyle kırâatlerin tevcihini yapmışlar, bunlarla ilgili tercihler ortaya koymuşlardır.

Müelliflerin sahih kırâatleri tespit noktasında “Arap dili kurallarına uygunluk, mâna açısından doğruluk, mushaf hattına muvâfakat, müslümanlar arasında yaygınlık” gibi hususları temel kriterler olarak aldıkları anlaşılmaktadır. Her ne kadar bu ilkeler müelliflerin eserlerinde toplu olarak açıklanmamış olsa da değişik vesilelerle yaptıkları açıklamalardan, genel olarak bu ilkeleri çıkarmamız mümkündür.

Farklı kırâatler arasında tercih meselesine gelince Tûsî ve Tabersî, mezhep büyüklerinin kârîler arasında mütedâvil olan bütün kırâatlerle Kur’ân okumaya cevâz verdiklerini, okuyuşu tek bir kırâate indirgeyip o kırâati övmeyi hoş karşılamadıklarını belirtmişlerdir. Bunun bir yansıması olarak eserlerinde, kırâat-i seb‘a ve kırâat-i aşere içerisinde bulunan bütün kırâatlere eşit mesafede yaklaşmaya çalışmışlardır. Tefsirde ve tercihte genelde Hafs kanalıyla gelen Asım kırâatinin ağırlığı göze çarpsa da bu kırâatte yer alan kimi okuyuşlar zaman zaman tenkide tabi tutulmuştur.

Kırâatler konusunda birbirlerine yakın ve tamamlayıcı bilgiler ortaya koyan Tûsî ve Tabersî’nin, Sünnî ekolde yer alan müelliflerle kısmî yaklaşım farklılıkları ortaya koydukları bir gerçektir. Ancak bu yaklaşım farklılığı, bâriz bir ayrışmaya dönüşmemiştir. Burada gerek Tûsî ve Tabersî’nin gerekse diğer Sünnî müfessirlerin, kırâatler konusunda başvurmuş oldukları temel referans kaynaklarının ortak olmasının etkisi büyüktür. Yine her iki müellifin de sonraki dönemlerde (XX. yy. ve sonrası) *takrîbü’l-mezâhib* diye adlandırılan Sünnî-Şîî yakınlaşmasına dâir çabaları bir başka faktör olarak gösterilebilir. Nitekim bazı kaynaklar Tûsî’nin *et-Tibyân*’ı ile Tâbersî’nin *Mecma’u’l-beyân*’ını takrib (yakınlaştırma) faaliyetleri çerçevesinde yazılan ilk eserler olarak zikretmişlerdir. Bu sebepten olsa gerek, başta kırâatler olmak üzere ilk dönem Şîî müfessirlerince kısa temaslarla geçirilen yahut farklı değerlendirilen birçok mesele, Tûsî ve Tabersî tarafından daha makul düzeyde ele alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ahmed Aliyyü'l-İmâm. *Tarih ve Dilbilimi Kaynakları Işığında Kur'an'ın On Kırâati*. çev. Süleyman Gündüz. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2010.
- Akaslan, Yaşar. “İbnü'l-Cezerî'nin ‘Yedi Harf’ Meselesi Üzerindeki Fikirleri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2 (2018), 265-303.
- Altundağ, Mustafa. *Kırâatlerin Kaynağı*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2007.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmud b. Abdillâh el. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*. thk. Mâhir Habbûş. Dimaşk: Darü'r-Risaleti'l-'Âlemiyye, 3. Basım, 1436/2015.

- Aşıkıtkutlu, Emin. "Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisleri (Tahric, Tahlil ve Değerlendirme)". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları: Kıraat İlmi ve Problemleri-IV*. 43-106. İstanbul: Ensar Yayınları, 2002.
- Babai, Ali Ekber. *Tefsir Ekkoller*. çev. Kenan Hamurcu. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014.
- Belâğî, Muhammed Necâd. *Âlâu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, t.y.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*. İstanbul: Ensâr Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Çelikaş, Sefanur. *Ebû Ca'fer et-Tûsi'nin et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'an Adlı Tefsirinde Kıraat Tercihlerinin Ayetlerin Yorumlanmasındaki Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Dârâbî, Alî Müsevî. *Nusûs fi 'ulûmi'l-Kur'an: Tevâtüru'l-kirâat ve 'ademuhü*. 9 Cilt. Meşhed: Buhûsu'l-İslâmiyye, 1432/2011.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Baḥru'l-muḥîṭ*. thk. Mâhir Habbûş. Dumaşk, Dartü'r-Risaleti'l-Alemiyye, 2015.
- Ferrâ, Ebû Zekariyyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. *Me'âni'l-Kur'an*. thk. Ahmed Yusuf en-Necât vd. Mısır: Dâru'l-Mısıryye, ty.
- Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin Muhammed b. Şâh Mahmûd. *Tefsîru's-Şâfi*. tsh. Hüseyin A'lemî. 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1402/1982.
- Gıfârî, Nâsır b. Abdillâh el. *Mes'elütü't-Taḳrîb*. Riyâd: Dâru Taybe, 1413/1993.
- Habibov, Aslan. *İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Hûî, Ebû'l-Kâsım Ali b. Ekber. *el-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*. Beyrut: Dârü'z-Zehrâ, 1992/1412.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhamed Abdullah b. Müslim. *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*. Nşr. İbrâhîm Şemsüddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- İbn Şehrâşûb, Ebû Ca'fer Reşîdüddin Muhammed b. Ali. *Menâkıbü Âli Ebî Tâlib*. thk. Lecnetü min Esâtizati'n-Necef. Necef: Mabaatü Hayriyye, 1376/1956.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımeşki. *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Âlemiyye, ts.
- Kummî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ferrûh es-Saffâr el. *Başâiru'd-deracât*. tsh. Mırza Muhsin. Tahran: Menşürâtü'l-Alemî, t.y.
- Küleynî, Muhammed b. Ya'kûb el. *Furû'u'l-kâfi*. nşr. Âli Ekber el-Gıfârî. Tahran: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1968.
- Ma'rîfet, Muhammad Hâdî. *Telhişu't-Temhîd*. Kum: Müessesetü't-Temhîd, 2. Basım, 1413/2012.
- Ma'rîfet, Muhammed Hâdî. *et-Temhîd fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru't-Ta'ârufi li'l-Matbûât, 1432/2011.
- Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Alî el. *Biḥârü'l-envâr*. Beyrut: Müessesetü'l-Vefâ, 1403/1983.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâat*. Nşr. Abdülfettah Şelebî. Kahire: Dâru Nahdati Mısır, t.y.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şâhih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

- Öztürk, Mustafa. “İmâmiyye Şîası'nın Kırâat ve Ahruf-i Seb'a Anlayışı”. *Marife* 13/3, (2008), 121-154.
- Sadr, Ebû Muhammed Sadrüddîn es-Seyyid Hasan es. *Te'sisü's-Şîa li-'ulûmi'l-İslâm*. Beyrut: Dârü'r-Râidi'l-Arabî, 1981.
- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es. *el-İtkân fî 'ulûmi'l- Qur'an*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim. Kahire: Heyetü'l-Mısıryye, 1394/1974.
- Şehîd-i Sâni, Zeynüddîn b. Ali el-Âmilî. *el-Mağâsidü'l-'aliyye fî şerhi'l-Elfiyye*. Kum: İntişârât Tebliğât-i İslâmî, 1420/1999.
- Şen, Ziya. *Şîa'nın Kırâatlere ve Kur'an Tarihine Bakışı*. İstanbul: Düşün Yayınları, 2013.
- Şeyh Sadûk, İbn Bâbevehy el-Kummî. *Kitâbu'l-Hişâl*. thk. Ali Ekber el-Gîfârî. Kum: Dâru't-Taâruf, 1403/1982.
- Tabâtâbâi, Muhammed Hüseyin. *İslâm'da Kur'an*. çev. Ahmed Erdinç. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1988.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyüb et. *el-Mu'cemu'l-Evsa't*. thk. Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et. *Câmi'ul-beyân an te'vili âyi'l-Qur'an*. thk. Abdulmuhsin et-Türki. b.y.: Dâru Hicr, 1412/2001.
- Tabersî, Ebû Ali Hasan b. Fazl et. *Mecme'ul-beyân fî tefsiri'l-Qur'an*. Lecne Mine'l-Muhakkıkîn. Beyrut: Müessesetü'l-'A'lâ, 1415/1995.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Mısır: Şirketü Mektebe, 1395/1975.
- Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. Hasen b. Ali et. *et-Tibyân fî tefsiri'l-Qur'an*. Thk. Ahmed Habib 'Âmilî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Ünal, Mehmet. “Kırâat Kriterleri Bağlamında Kırâatlerin Tevâtürü Meselesi ve Şîa'nın Buna Bakışı”. *Milel ve Nihal* 8/3 (2011), 77-114.
- Üzüm, İlyas. “Takrîbü'l-Mezâhib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/467-469. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Yurdagür, Metin. “Ahbâriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/490-491. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed ez. *el-Bürhân fî 'ulûmi'l- Qur'an*. thk. Ebû'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm ez. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l- Qur'an*. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 3. Basım, ty.